

Дело 585/1942 г.
Никола Йонков Вапцаров

Второ допълнено издание

София, 2022
Фондация „Вапцарова вяра“
Издателство „Изток-Запад“

Първо издание на
фототипното издание на дело № 585/1942 г.:
фондация „Вапцарова вяра“, 2012 г.

© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на фондация „Вапцарова вяра“ и издателство „Изток-Запад“.

© Фондация „Вапцарова вяра“, съставителство, въведение, приложение, 2022

© Юридически анализ на осъждането, Петър Раймундов, 2022

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2022

ISBN 978-619-01-1088-0

ДЕЛО 585/1942 г.

Никола Йонков
Вапцаров

Посвещава се на всички несправедливо осъдени

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

Глава 1. Песен за човека.....	9
Глава 2. За крайно впечатлителните вход забранен!.....	16
Глава 3. История	26
Глава 4. Родина	31
Глава 5. Двубой.....	38
Глава 6. Дохождат дни.....	43
Глава 7. Кино	50
Глава 8. Ще бъда стар, ще бъда много стар... ..	56
Приложения	
1. Парашутистите и подводничарите	62
2. Извадки от доклад на Отделение „А“ на Държавна сигурност от края на 1941 г.	66
3. Закон за защита на държавата	72

ДОКУМЕНТИ ОТ ДЕЛО

№585/1942 г.

1. Вапцаров в Соболевата акция	82
2. Какво знае полицията	92
3. Секретарят на БРП в Бургас издава.....	108
4. Дело 585/1942 Георги Минчев говори	118
5. Протоколи за обиск, вещевени доказателства и снимки	169

6. Списък на обвиняемите	214
7. Протоколи за разпит.....	216
Георги Минчев.....	216
Петър Богданов.....	231
Антон Иванов.....	238
Цвятко Радойнов.....	244
Никола Вапцаров.....	262
Атанас Романов.....	289
Антон Попов.....	296
Мирко Петров	301
Георги Ганев.....	307
Симеон Филипov Славов	308
Васил Додев.....	311
Иван Щерев.....	312
Трайчо Костов	317
Никола Павлов	318
Параскева (Пъша) Павлова..	319
Иван Масларов.....	320
Борис Лавчийски.....	321
Атанас Христов Василев	323
Въльо Бонев Танев.....	324
Димитра	
Аврамова Стоянова	325
Иван Вълев Бонев.....	326
Стоян Захариев Христов.....	326
Крум Николов Радев.....	330
Костадинка Зафирова.....	331
Недко Христов Стоянов.....	333
Стефан Христов Стоянов.....	334
Нина Тумина	336

Димитринка Мишева	343	Мара Междуречка	392
Гаврил Стойчев Богданов	344	Александър Междуречки	393
Никола Найденов Николов .	345	Борис Вапцаров.....	394
Верка Атанасова Христова...	347	Елка Пейчева.....	394
Йорданка Димитрова	348	Христо Димов Братованов ..	395
Мария Георгиева.....	351	Татяна Копчева.....	396
Найден Мишев Величков	352	Кирчо Русанов	397
Невена Влахова.....	353	Димитър Малев.....	399
Христо Георгиев.....	354	Никола Дочев Първанов.....	400
Христоско Костадинов	355	Енчо Иванов Стателов	400
Георги Илиев Лесев.....	355	Деню Вълчанов.....	401
Иван Морунув	356	Димо Цонев Димитров.....	402
Зойка Морунова.....	356	Никола Русев Стоянов	402
Люба Коларова	357	Георги Начев.....	403
Борислав Николчев.....	358	Иван Мурджев.....	404
Филю Ганев Минев	359	Вътю Мурджев.....	404
Георги Миленов.....	359	Ксанта Байчева	405
Иван Астажов	360	Тинка Данчева Бакалова.....	406
Костадин Ганев.....	361	Христина Камбосева.....	407
Катя Петрова.....	363	Митка Лалова Пелова.....	408
Милен Миленов.....	364	Методи Тодоров Апостолов..	410
Васил Присадашки	345	Александър	
Кирил Николов.....	368	Райков Алексиев	411
Лучка Кирилова Николова..	372	Траянка Ангелова Иванова..	412
Д-р Лазар		Георги Димитров Вълчев.....	413
Божинов Димитров.....	373	Ангел Тончев	414
Младен Исаев	375	Благой Александров Динев .	415
Неша Джангазова	376	Асен (Арсо) Пандурски.....	416
Иванка Димитрова.....	377	Иван Войнов Попов	417
Буко Леви	378	Филип Петров Атанасов.....	417
Кирил Киряков	379	Ефтилиян Максимов	418
Йордан Попов.....	384	Ангел Недев Ангелов.....	419
Вера Христова.....	384	Емил	
Кънчо Иванов	385	Александров Христов	420
Адриан Димитров	386	Йордан Станков	420
Павел Шатев	388	Павел Ангелов Георгиев.....	421
		Тодор Василев Георгиев.....	421

Кирил Костов Филчев.....	422	10. След 9 септември 1944 г.....	617
Бойка Вапцарова.....	423	11. Предложение	
Лилиа		от Главния прокурор	
Филипова Атанасова	423	на Република България	
Райна Иванова Попова.....	423	за възобновяване	
Райна Ефтимова Григорова..	424	на н.д. 585/1942 г.	
Гено Христов Балабанов.....	425	на Софийски	
Методи Станчев Шишков	425	военнополеви съд.....	620
Гено Христов Балабанов.....	426	12. Полицейски и съдебни докумен-	
Методи Станчев Шишков	426	ти по „Соболевата акция“	
8. Процесът	427	извън делото	628
Обвинителен акт	427		
Писмени отговори			
на подсъдимите	510		
Адвокатска защита.....	528		
Определения на съда, протоколи от			
заседания, адвокати, призовки	533		
9. Присъдата	582		
Протоколи за изпълнение			
на присъдата	611		

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

**Юридически анализ на
осъждането на Никола Вапцаров
и другите подсъдими по н.д.
№ 585/1942 г. на Софийския
военнополеви съд..... 637**

Въпросник за установяване на самоличността на Н. Й. Вапцаров662

ГЛАВА 1

ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА

*Не зная с каква е
закваса заквасен,
не зная и как е
замесен,
но своята участ
от книга по-ясна
му станала с някаква песен.*

Никола Вапцаров е потомък на две известни бански фамилии – Проданичини и Везьови. Първите са смятани за бунтари, вторите – за интелектуалци. Сравнително пълни сведения за рода Проданичини има от средата на поминалия век. Основателят му, хаджи Продан, е бил доста заможен търговец. Неговият внук Димитър Проданичин и жена му Елена са родители на Никола Проданичин, роден през 1855 г., дядо на Никола Вапцаров, чието име носи поетът. Никола Проданичин участвал активно в борбата за освобождение на родния си край, заради което през септември 1905 г. е арестуван с други банскалии. Вместо да ги откарат на съд в Неврокоп (Гоце Делчев), едва излезли от Банско, на три километра от града, турците избиват всички. Заради това зверство дори и църковните камбани в града били обвити в черен плат. Сега местността на убийството се нарича „Свети Никола“. В памет на убитите жителите на Банско са издигнали кръст от бял мрамор, на който са изписани имената им. Кръстът може да се види до параклиса „Свети Никола“, издигнат на лобното им място.

Съпругата на дядо Никола, Мария (Маруша) Николова Проданичина, е по майка Петканчина. Петканчини са бански търговци, пътували често в чужбина, били образовани и владеели няколко езика. Когато през 1896 г. в Банско идва като учител Гоце Делчев и основава революционния комитет на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, сред първите, които се записват в нея, са Никола и Мария Проданичини. Тя е първата жена, назначена за отговорник на „жените десетарки“ и нейната задача била да предава инструкциите от ръководството по места, да осигурява квартири и да се грижи за четниците. Семейството има осем деца.

Синът им Йонко Вапцаров още 15-годишен се включва в революционния комитет на ВМРО в Банско, а преди да навърши 20 години, вече е войвода и участва в изграждането и пренасянето на оръжие за организацията по неле-

галните канали от свободна България. Той взема дейно участие в отвличането на американската мисионерка мис Стоун и Илинденско-Преображенското въстание. След разгрома му е арестуван и осъден от турците на 100 години затвор в солунския „Еди Куле“. Покрай неговото заточаване има интересна история, която и до днес се разказва в Банско. Майка му отишла в участъка в Разлог да му занесе храна и дрехи и да се сбoguва с него. Когато конвоят подкарал арестантите, оковани във вериги, жените и майките им започнали да плачат и пищят. Мария обаче викнала към своя син: *Дрънкай, чедо, дрънкай, майци, тия тежки пранги! Йонко, да знаеш колко ти отиват. Какъв левент си ми ти! Просяк пранги не носи!*

Още от 1896 г. датира дружбата на Йонко с Гоце Делчев, а от 1901 г. – с Яне Сандански покрай една акция на комитета. Яворов свидетелства в разказа „Едно сражение“ от „Хайдушки копнения“, че при ходенето му в Македония през април 1903 г. двамата с Йонко били представители на конгреса на ВМРО в село Ловча от Разложка околия. Покрай революционните дела те завързват здраво приятелство. По време на Балканската война сборната чета, предвождана от Йонко Вапцаров, в която са Яворов, Христо Чернопеев и Лазар Колчагов, участва в състава на 13-а Кукушка дружина и освобождава Банско, Разлог и Кавала. Освобождаването на Кавала е прецедент във военната ни история. На 27 октомври градът минава в български ръце без нито един изстрел. Това е подробно описано в спомените на Михаил Чаков, който е участник в събитието. „Четирима войводи освобождават Кавала“.

Двадесет дни преди това Яворов обявява независимостта на Банско и го провъзгласява за град и център на Разложка околия. Той препоръчва на генерал Стилиян Ковачев, командващ Втора тракийска дивизия и Родопския отряд, да назначи за околийски управител Йонко Вапцаров. Като такъв той се сприятелява с цар Фердинанд, който често гостува в дома му. На 13 октомври 1917 г. на път за Южния фронт в дома му отседат германският император кайзер Вилхелм II и синът му Август Вилхелм, държавният секретар на външните работи на Германия Фон Кюлман, цар Фердинанд със синовете си Кирил и Борис, министри и многобройна свита. През 1921 г. Йонко Вапцаров е помощник-кмет на Банско. От тези и по-късни години датират приятелствата му с министър-председателя Никола Мушанов, министри, депутати, председателя на Съюза на индустриалците Иван Балабанов, както и интелектуалци като Елисавета Багряна, Константин Щъркелов и други. Отвлечен е от Иван Михайлов през 1932 г. и спасен веднага след преврата през 1934 г. благодарение на приятелите си от кръга „Звено“. След това до смъртта си през януари 1939 г. живее в София. Йонко Вапцаров се жени за Елена Везьова, дъщеря на Димитър Везюв и Милана, родена през 1882 г. От този род е Марко Тодоров Везюв, дипломат и интелектуалец, който през 1792 г., 32 години преди Петър Берон, написва, финансира и печата църковнославянски буквар, като го опре-

дея „за деца български и сръбски“. След като Елена завършва основно училище, с помощта на протестантската църква отива да учи в Американския колеж в Самоков. Там научава перфектно английски, а от училището има диплома за учител и протестантски проповедник. Тя учителства няколко години из Банско и съседните села. По това време се увлича по театъра и поезията – страст, която ще наследи и синът ѝ Никола.

Интересен факт е, че и двата рода, от които е произлязъл Вапцаров, са протестантски. На 13 януари 1903 г., когато е в Банско, Яворов пише за първите си впечатления: „Тук биеше на очи разликата между протестанти и православни. Евангелистката пропаганда е изиграла твърде културна роля в този край. Банско има 4–5 хил. жители с голяма част протестанти. Предвид последните аз бих го кръстил град; гледайки православните – село. Протестантите са граждани и по масова интелигентност, и по домашен живот, и по външни обноси. Няма между тях неграмотни, като почнете от старите, като включите и жените. Любознателността им отдавна е прескочила кориците на Библията. Те четат всичко и всяка къща има по няколко книги: „позволен“ – на полицата, и „непозволен“ – из кътищата. Православният обаче е останал селянин като баща си и деда си. Най-често той още смята на рабуш, пази рогозката навита на масур зад вратата и не хвърля опинците нито по Великден даже. Като членове на организацията протестантите пак се различават от православните по ревност и кадърност за работа изобщо.“

В такова семейство на 7 декември (24 ноември по стар стил) през 1909 г. се ражда Никола Йонков Вапцаров. По време на дознанието по процеса през 1942 г. в показанията си пише, че е православен, но той става такъв едва преди сватбата му с 21-годишната Бойка Димитрова през 1934 г. Силно влияние върху творчеството и живота му оказва фигурата на баща му с примера на човек, подчинил живота си на идеята за свободата на България.

От 1916 до 1923 г. Вапцаров е ученик в Банско. Свири на мандолина в ученическия оркестър. От 1924 до 1926 г. продължава обучението си в разложката гимназия. Тук освен от художествена литература се интересува и от театър и участва в училищните постановки. На 15 юни 1926 г. във в. „Борба“, орган на ученическия въздържателен съюз, е публикувано първото му стихотворение – „Към светли идеали“, а до края на годината в същия вестник излизат и други две негови стихотворения – „Последна песен“ и „Да грейне факел“.

През 1926 г. Вапцаров започва да учи във Военноморското училище във Варна. В шести курс началникът на училището капитан II ранг Сава Иванов, потомък на Кольо Фичето и племенник на ген. Иван Фичев по майчина и на Стефан Стамболов по бащина линия, му възлага да направи музикално-литературна програма и да състави и издаде юбилеен сборник за 50-годишнината на училището, в който той включва и две свои стихотворения. През 1932 г. е на стаж за четири месеца в Дунавската полицейска служба в Русе. Там режисира

пиесата „Хъшове“ от Иван Вазов и изпълнява ролята на Странджата. По време на практика на кораба „Дръзки“ пътува из Средиземно море и описва ярките си впечатления в стихове и проза. На 14 юни 1932 г. Вапцаров се дипломира като офицерски кандидат, а в дипломата му е записано, че има права и на среден машинен техник.

След като завършва Военноморското училище, се оказва, че е доста трудно да си намери работа. Баща му Йонко Вапцаров чрез своите политически познания му помага да стане платен сътрудник в независимия вестник „Зора“ – най-големия за времето си, създаден от Данаил Крапчев още през 1919 г. В „Зора“ са работили или сътрудничили Райко Алексиев, Симеон Радев, Йордан Йовков, Димитър Талев, Христо Огнянов, Йордан Бадев, Александър Божинов, Трифон Кунев, професорите Боян Пенев, Ал. Т. Балан, Александър Балабанов, Михаил Арнаудов, Любомир Милетич, Николай Райнов, скулпторът Андрей Николов и други големи имена на българската култура. Първият материал, който Вапцаров изпраща, има силна социална насоченост и редакцията се отказва от неговите услуги.

Пак с намесата на баща си започва работа в книжно-мукавената фабрика на братя Балабанови в Кочериново. През 1934 г. Вапцаров се премества да живее в София със съпругата си Бойка. По това време първородният син на Вапцаров – Йонко, вече е починал от дизентерия. В София той се настанява с брат си Борис на улица „Ангел Кънчев“ 37 в апартамента на леля им Манда, която живее в Америка. Вапцаров започва работа в мелницата на братя Бугарчеви. После постъпва като огняр в железниците и работи само нощна смяна. Неговият помощник се разболява от туберкулоза и умира. Това е поводът да напише „Спомен“. След около две години става техник в Държавния екарисаж. По това време активно участва в работата на Съюза на механиците и е избран за делегат на конгреса им в София. Интересни са докладите, които пише във връзка с тази си дейност.

През всичките тези години Вапцаров продължава да твори. През 1937 г. печели първа награда на списание „Летец“ със стихотворението „Романтика“. Скоро след това е отличен и с втора награда на радиоконкурса за нова българска пиеса на „Родно радио“, чийто директор е Сирак Скитник. В този период се сближава с Младен Исаев, Александър Жендов, Христо Радевски и Борис Ангелушев. Близки негови приятели стават Людмил Стоянов и други писатели, скулпторите Николай Шмиргела и Иван Фунев, художниците Стоян Венев и Стоян Сотиров, който също ще е обвиняем по дело 585/1942 г., и народопсихологът Иван Хаджийски. Пиесата му „Деветата вълна“ е одобрена от директора на Народния театър В. Полянов да влезе в репертоара на театъра, но той така и не успява да я постави. През 1938 г. Вапцаров се включва и в говорещия хор „Гоце Делчев“, създаден към Кукушкото братство в София, където се запознава с Атанас Романов. В него участват към 40 човека с най-

различни професии: шивачи, обушари, наемни работници, чиновници, но и студенти от Горна Джумая. В програмата на хора влизат стихотворения на Ботев, Яворов, Смирненски и др. Антон Попов и Атанас Романов включват в репертоара и стихотворението на Вапцаров „Родина“. В края на лятото и есента на 1940 г. Вапцаров подготвя окончателните варианти на стихотворенията „Майка“, „История“, „Крале Марко“, „Кино“. През декември 1940 г. участва в Соболевата акция.

От 1938 до 1940 г. Вапцаров е участник в Македонския литературен кръжок, което впоследствие е повод за множество спекулации. Учредителната сбирка е през октомври 1938 г. в дома на Асен Шудров на столичната улица „Люлин“. Вапцаров не е сред учредителите. Няма ги и Антон Попов, и инициатора за създаването на кръжока Ефтим Георгиев. Присъстват 13–14 души, сред които адвокатът Кирил Николов, Тодор Янев, Антон Великов, Георги Деспотов, Иван Керезиев, Паскал Николов, който по-късно се отказва заедно с още трима души. На тяхно място обаче се включват Венко Марковски, Коле Неделковски (Никола Неделков) и Митко Зафировски, а по-късно и Георги Абаджиев.

Членовете на кръжока са наследници на бежанци от Егейска и Вардарска Македония, които се определят като българи със сродна съдба и еднакви цели. Членове на ВМРО (обединена) са Михаил Сматракалев, Тодор Янев, Кирил Николов и Димитър Митрев, които към онзи момент влагат в понятието македонец географски, а не политически и етнически смисъл.

Още при учредяването на кръжока се сблъскват различни идеи. Едната е да се покани Павел Шатев, който да изнесе лекция за борбите в Македония, другата е по същата тема и македонската нация да говори Тодор Павлов, философ–идеолог на комунистическата партия и регент на Симеон II от 9 септември 1944 до 15 септември 1946 г., но и застъпник на македонизма. Третата е да се разисква върху книгата на Христо Силянов „Освободителните борби на Македония“.

Един от основните и продължителни спорове в кръжока е за това на какъв език да пишат членовете му. Едните настояват за литературен български език, другите – за македонски диалект. Втората теза защитават Венко Марковски, Коле Неделковски, Михаил Сматракалев и Антон Попов. Вапцаров открито се противопоставя на писането на диалект и защитава тезата, че голяма литература може да се прави само на литературен български език. Заради тази си убеденост той често влиза в спорове и дори пререкания с Антон Попов и останалите. В резултат на това не се задържа дълго в кръжока, който логично се разпада към средата на 1940 г. и дейността му съвсем не е така праволинейно партийна, както я обясняват впоследствие мнозина историци, които след 1944 г. е трябвало да се съобразяват с наложената насила идея от Коминтерна за създаване на македонска нация.

По време на работата си в кръжока Вапцаров е натоварен да подготви и изнесе доклад на тема „Македония и задълженията на писателите македонци“. Той пише „Доклад от Никола Иванов Вапцаров върху Македония и задълженията на писателите македонци към нея, които трябва да следват революционните идеи на Гоце Делчев и Даме Груев“. От доклада няма запазено копие. Твърденията, че с него Вапцаров призовава за създаването на македонска нация и език са несъстоятелни, имайки предвид предците на поета и средата, в която е израсъл.

За този доклад има много тълкувания на историци и литератори. Липсата на оригинал позволява след време всякакви спекулации относно съдържанието му, подобно на дело 585/42 г. Основното в него, което Вапцаров допълва, са революционните идеи на Гоце Делчев и Даме Груев, което ясно личи от заглавието. И сега тези личности и идеите им са определящи в докладите, които се пишат у нас по този въпрос. Като съпоставим творческите прояви на Вапцаров с групата на Венко Марковски и Сматракалев с литературен псевдоним Жаров, и други участници, се вижда огромната пропаст, която ги разделя. От ранната си възраст и първите си стихове до стиха, написан няколко часа преди разстрела на гарнизонното стрелбище, всичко създадено от Вапцаров е на литературен български език. Венко Марковски и Михаил Сматракалев до края на живота си пишат на диалект. Противоречивите сведения за съдържанието на доклада изхождат от спомените на Михаил, който сам се определя за македонист. След 1944 г. участва в процесите в Пиринския край за преименуването на българите като съдия и издава присъди срещу несъгласните с насилствено насажданата идея за единна македонска нация. Естествено, за да защити собствената си позиция, той спекулира с липсата на документа. Показателно е, че студията му „Македонскиот литературен кружок“ излиза едва през 1993 г. в Скопие, когато получава македонско гражданство, връчено му от тогавашния президент Киро Глигоров, и става почетен член на дружеството на писателите в Македония.

Въпросът кой вкарва Вапцаров в антифашистката борба е задаван често и отговорите са най-различни. Той много прилича на въпроса кой е учител на Вапцаров в поезията. Всъщност никой от многобройните му изследователи досега не посочва през коя година е станал член на Българската работническа партия. Истината е, че Вапцаров е бил с леви убеждения, но приживе не е имал партийна книжка и напълно невярно е твърдението, че такава му е издадена посмъртно. Поетът сам избира своя път в борбата, смятайки, че това е изява на разбиранията му за патриотизъм. Пред следствието заявява, че не е член на комунистическа или работническа партия, а само на антифашистка организация. Сам пише в показанията си, че в края на септември 1941 г. неговият приятел от хор „Гоце Делчев“ Атанас Романов го привлича в антифашисткото движение. Георги Минчев в показанията си е определил Вапцаров като: „Той

е техническо лице на Васил и по некой други линии. Независимо от партията. Зад него стоят много важни хора...“ Какво е имал предвид Минчев, досега остава неизвестно.

През късната есен на 1981 г. Никола Борисов Вапцаров прави първата си среща в Рим с Иван Михайлов. Последният сам е определил представителя от България, с когото желае да обсъди евентуалното предаване на архива си. Изрично е искал срещата да бъде осъществена с внука на Йонко Вапцаров. В тази среща лидерът на ВМРО разкрива съдържанието на писмото, намерено при обиска на Никола Вапцаров и изчезнало впоследствие. В него Иван (Ванче) Михайлов пише, че Вапцаров е човек на организацията и да му се оказва съдействие.

От казаното дотук става ясно, че не е необходимо да бъде защитаван Вапцаров от „македонизма“, неговата броня е неговата поезия, чиста и патриотична. Достатъчно е да не я забравяме и да я четем.

През 1952 г. на Никола Вапцаров посмъртно е присъдена Почетната международна награда за мир. Върху плакета стоят подписите на Фредерик Жолио-Кюри, член на Френската академия на науките, и един от най-големите поети на XX в. – Пабло Неруда. Наградата е на Световния съвет на мира и се връчва от 1950 г.